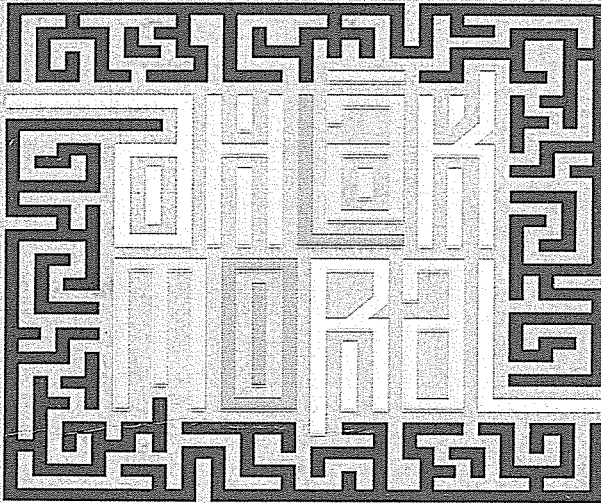

ÇAĞIMIZIN
AHLÂK
BUNALIMI
ve ÇÖZÜM ARAYIŞLARI

Prof. Dr. Keith WARD | Doç. Dr. Celâl TÜNER | Prof. Dr. Recep KILIÇ
Prof. Dr. Recep ŞENTÜRK | Prof. Dr. Hermann HÄRING | Prof. Dr. İlhan KUTLUER
Prof. Dr. Ahmet YAMAN | Prof. Dr. Muhammad Zainiy UTHMAN | Yard. Doç. Dr.
Ahmettin ALTUN | Prof. Dr. Mawil İzzî DİEN | Prof. Dr. Ahmet Cevat ACAR
Prof. Dr. Mustafa KÖYLÜ | Yard. Doç. Dr. Hızır Murat KÖSE | Prof. Dr. Mehmet Fatih ANDI

BU KİTAP
İSLAMİ İLİMLER
ARAŞTIRMA VAKFI
TARAFINDAN
HAZIRLANMIŞTIR

ensar
neşriyat

IX

İSLÂMÎ BİR ÇEVRE AHLÂKI KURAMINA DOĞRU: Ahlâkî Etiketleme Uygulaması*

Mawil IZZI DIEN*

Giriş

İnsan ahlâkının çağdaş dünya hayatının bütün yönlerine etkisi son derece açıktır. Bu ahlâk kuralları değişebilir ve hayatın anlamı ve gâyesi ile ilgili açık, seçik bir düşünce üzerine kurulmadığı için sayılması zordur. Belki de bu ahlâkın, özellikle dinî teoloji ile ilişkilendirilirse somut bir gerçek model oluşturmadığı bahanesiyle, ciddi ilmi çalışmaların dışına itilmesinin sebebidir. Kartezyen düşünce, modern düşünceyi ilmî olmadığı ve bundan dolayı da uygun bilgi teşkil etmediği iddiasıyla İlahî olanı dışlamaya götürmede önemli bir rol oynamıştır.

Batı'da din gerçeğe değer arasındaki mesafenin açılmasından ve sentez çözümlmelerinden zarar görmüştür. Bununla birlikte Batı'da dinin tanımından dolayı Kartezyen meydan okumaya karşı koyma konusunda zorluklarla karşılaştığını belirtmek önemlidir. Eğer dini tarif etmek mümkünse Sezar'ın hakkının Sezar'a Tanrı'nın hakkının Tanrı'ya verilmesine dair tarihî arka planla sınırlandırılabilir.¹ Böyle bir ifade bu ifadenin doğruluğu konusunda oldukça ihtilafa düşmüş görünen Hıristiyanlar arasında bile artık geçerli olamaz. İslâm'da gayb ile görünen, maddî ile manevî arasındaki denge medeniyetin kurulmasında anahtar bir unsur olmuştur. Tanrı kavramı İslâm medeniyetinde varlığın farklı yönlerinin üzerine kurulduğu dengenin merkezî iddiasını temsil eder. Bu durum, dinî olana karşı mevcut seküler tavra

* Recep Şentürk tarafından tercüme edilmiştir.

* Prof. Dr., University of Wales

¹ İncil, Matta, 22:21.

mukabil Tanrı'nın mevcudiyetinin muhtemel olamasını bile tartışmalı kılmıştır. Tanrı somut bir gerçeklik olarak kabul edilmeyip peri masalları içinde efsaneleştirilmiş ve sadece özel durumlarda hatırlanmaktadır. Pek çok bağlamda, sadece Tanrı'nun adından bile bahsetmek uygunsuz kabul edilmektedir. Batılı akademide, akademisyenler, sonuna "eğer O'na inanıyorsanız" ifadesini eklemeyen Tanrı'ya referans yapmaktan kaçınmaktadırlar. Manevi değerler olduğu gibi, çevre de yaygın materyalist bakış açısı tarafından hafife alınmıştır. İnsan efendilerin ilgilendiği tek şey nakit karşılık, borç zincirleri ve kâr kazanılması ve kaybedilmesi gibi suni ekonomik imlemlere dayanan en yüksek maddî kâr elde etmektir. Son dünya ekonomik krizi şunu ispatlamıştır ki böyle bir kâr dünyayı ekonomik ve çevresel bir yıkıma götürebilecek tehlikeli bir uçurumun kenarındır. Bu makalenin hedefi bu ifadenin ekonomiyle alakalı kısmını tartışmak değil, İslâm'da çevre ahlâkının pratik boyutları ve Müslüman bir toplumda nasıl uygulanabileceği üzerinde odaklanmaktır.

1. İslâm'da Çevre'nin Önemi

Yapı:

- İman ve amel içine yerleştirilmiş inancın bir parçası üzerinde insanların zihinlerini odaklayabilecekleri ontolojik semboller.
- Temel sorumlu aktif yaratık olarak insan.
- İslâmî geleneğin doğal olanın sonsuz geleneklerine derin saygısı.
- İslâmî görüş çoğu kimse tarafından Batı'nın kendini anlama köklerini yeniden keşfetmesinin potansiyel bir katalisti olarak görülmektedir.
- Galler Prensi tarafından ifade edildiği gibi İslâm'ın çevreyle insanın "şahsî" ilişki içine girmesine yaptığı vurgu ciddi çevrecilerin bütüncül ahlâk savunusu ile uyumludur.

İslâm'ın doğuşundan beri çevre iman ve amel içine yerleştirilmiş inancın bir parçası olarak görülmüştür. Secde bir Yaratıcı'ya teslim olan insan ve yeryüzü arasında bir uyum mesajıdır. Namaz esnasında secde eden kişinin başı insanlığın kaderinin tamamının Allah'ın kudretinde olduğunun kabulünü ifade edecek şekilde yere konulmuştur.

İslâm'da çevrenin dinî birçok davranışın içinde yer aldığı bir kap olarak anlamı farklı davranış şekil ve biçimlerinde tezahür eder. Bu

davranışlar sadece insanlara hizmet etmekle kalmaz aynı zamanda hayvan, hava, su ve yeri de içeren diğer tabiat unsurlarına da yer verir. Bununla beraber İslâm çevreyi ve onun unsurlarını tanrılar olarak görmez. Bundan ziyade onları insanların akıllarının Yaratıcı'yı ve onun yarattığı evreni anlamak için odaklanabileceği *ontolojik semboller* olarak görür. Dolayısıyla çevrenin rolü ne olduğundan değil neyi temsil ettiğinden kaynaklanır. İnsanın varlığının aksiyomatik anlamları sıklıkla çevreden çıkarılır. Meselâ, insanlara çamur gibi genellikle elbiseleri ve kapları kirlettiğinde rahatsızlık veren, temiz olmayan bir maddeden yaratılmış olmaları gerçeğiyle değer verilmiştir. Fakat bu madde hayatın devamı için temel bir unsurdur. Yeryüzü her türlü hayat için bir rahim olarak görülür ki bütün hayat şekilleri ondan beslenir. O bir rahimdir ki çeşitli nesil türleri, farklı meyveler ve sebzeler üreterek kendisini yaratanın gücünü yansıtır.³³

İslâmî çevreci hayat tarzı dünyada değişiklik yapabilecek ana sorumluluğu aktif yaratık olarak insan tarafından yönlendirilen bir yaratıklar topluluğu kavramı etrafında merkezileşmiştir. İslâm'ın çevre teorisi onun ahlâk teorisi gibi fıkıhla ahlâkın ayrılmaz bir şekilde sentezi üzerine kurulmuştur. Bu üç unsurdan hiçbiri diğer ikisi olmadan anlamlı olmaz. Bunu söyledikten sonra şunu da ilave etmek gerekir ki çağdaş müslümanların ahlâk ve hukuk, beden ve ruh arasındaki ayırmadan sıkıntı duyan ve giderek dünyanın öncü kültürü olma potansiyelini kaybeden

Batı kültürü tarafından yönlendirildiği bir gerçektir. Ancak Batı medeniyeti diğer medeniyetler karşısında bilim, teknoloji ve endüstride öncü rolü üstlenerek batında değil zahirde gücünü ispatlamıştır. Batı empirik metodolojiyi ve organizasyonu insanı "doğrudan ve acil" ihtiyaçlarının hizmetine tabîî olguları vermek için kullanan bir medeniyettir. Bu araçsal medeniyeti İslâm'ın değer anlayışıyla birleştirerek özelde İslâm dünyasında muhtemelen de daha geniş dünyaya yayılabilecek önemli ilerlemeler yapılabilir.

Tarih göstermektedir ki İslâm Yunan medeniyetini absorbe ettikten sonra kısa zamanda benzersiz bir hibrid kültür üretebildi. Bu kültürel sentez maddî ve manevî alanları da içerecek bir şekilde hayatın bütün alanlarına önem verdi. Belki de maddî ve manevî yönleri de kabul

³³ "Yeryüzünde birbirine yakın komşu kıtalar vardır; üzüm bağları, ekinler, çatalı ve çatalsız hurmalıklar da vardır ki, bunlar aynı su ile sulanır; ama ürünlerinde (ki verimde ve lezzette) bazısını bazısına üstün kıyoruz. Şüphesiz, bunlarda aklını kullanan bir topluluk için gerçekten âyetler vardır" (Ra'd, 13/4).

eden yeni bir senteze ihtiyaç vardır. Bu olmadan hayat devam edemez. Birçok Batılı bilgin günümüzde bunun farkındadır ve "zihin ve beden, özne ve nesne, değer ve gerçek, madde ve mana"³⁴ arasındaki güçlü ilişkiyi dünyanın çevre problemlerini çözmek için çağırma- dırlar. İslâm geleneği tabii düzenin zaman üstü geleneklerine derin saygı duymaktadır. Birçok kişi bunu Batı'nın kendisini anlamasının temelini yeniden keşfetmesinin potansiyel katalisti olarak görmektedir.³⁵ İslâm ve Batı insanların refahına uzun vadeli zarara sebep olan çağdaş materyalist eğilimlere karşı mücadele etmek için birleşmeye çağrılmaktadır. Prens Charles şöyle demiştir: "Batı dünyasında biz çevremizin bütünlüğü duygusunu ve bütün mahlukata karşı devredilemez muazzam mesuliyetimizi kaybetmiş görünüyoruz."

*İslâm'ın çevreyle insanın "şahsî" ilişki içine girmesine yaptığı vurgu ciddi çevrecilerin bütüncül ahlâk savunusu ile uyumludur.*³⁶ Prens Charles tarafından İslâm'ın birçok uygulamasında tezahür eden derin kutsal ve maneviyat duygusu çok değerli görülmektedir. Ona göre bu sadece teşhir veya orijinallikte ilerleme hedefi gütmeyen ve zanaatını sadece Allah'a takdim etmeyi tercih eden bir zanaatkârda temsil edilir.³⁷

Kutsal ve sekülerle insanın entegrasyonunun İslâm'da çok önemli olduğu da ilave edilebilir ki bu tabiatın daha iyi anlaşılmasına götürür. Çünkü Müslümanlar sınırlı hayatlarını tabiatın zarar verilmemesi gereken İlahî bir hediye olduğunun farkına vararak geliştirmekle emrolunmuşlardır.

Kur'ân'ın birçok emrinde bu durum açıkça ortaya konmuştur. Meselâ,

هو الذي جعل لكم الأرض ذلولا فامشوا في مناكبها وكلوا من رزقه وإليه النشور...³⁸

"Sizin için, yeryüzüne boyun eğdiren O'dur. Şu halde onun omuzlarında yürüyün ve O'nun rızından yiyin. Sonunda gidiş O'nadır."

وايتغ فيما اتاك الله الدار الآخرة ولا تنس نصيبك من الدنيا واحسن كما احسن الله اليك ولا تبغ الفساد في الارض ان الله لا يحب المفسدين .³⁹

³⁴ Sterling, 78.

³⁵ Galler Prensi'nin 13 Aralık 1996'da Wilton Park'ta yaptığı konuşma.

³⁶ Norveç Başbakanı Gro Harlem Brundtland 1988'de değişen atmosfer üzerinde Dünya Konferansını "ekonomik büyüme ve çevre korumasının dünyada ele ele gittiği yeni bir bütüncül etik"e çağrı yaparak açtı. Engel, 1.

³⁷ Galler Prensi'nin 13 Aralık 1996'da Wilton Park'ta yaptığı konuşma.

³⁸ Mülk, 67/15.

³⁹ Kasas,28/77.

"Allah'ın sana verdiğiyle ahiret yurdunu ara, dünyadan da kendi payını (nasibini) unutma. Allah'ın sana ihsan ettiği gibi, sen de ihsan da bulun ve yeryüzünde bozgunculuk arama. Çünkü Allah, bozgunculuk yapanları sevmez."

Bu âyetler çevreci tartışmalarda sıklıkla ortaya çıkan iki kavram arasındaki dengeyi tanımlamaya çağırılmaktadır. Çevreyi koruma mı yoksa varlığımızı sürdürme mi? İslâm'da çevreyi koruma kavramı sadece hayatın amaçlarıyla ilişkilendirilince anlam kazanır. İnsanlık ile çevre arasındaki ilişki aynı Yaratıcı'ya teslim olmak ilkesi üzerine kurulmuş bütün yaratıklar arası karşılıklı etkileşime dayalı bir ilişkinin parçası olarak görülür. Allah'a teslim olmak sadece ritüel bir uygulama değildir çünkü insanların ibadet ritüelleri sadece semboliktir. İnsanların Allah'ı hatırlaması onların birbirlerine karşı ve yeryüzündeki diğer yaratıklara karşı ilişkilerinde tezahür eder. İnsanlar küresel çevrenin bu diğer "vatandaşlarının" rızık ve refahları konusunda sorumludur.

2. Günümüz Dünyasında Azamî Tatmin Edinme Ruhü

Yapı:

- Azamî tatmin yeni insanlık kültürünün bir parçası haline geldi, "daha fazla daha iyi değildir" İslâmî iddiası.
- Müslümanlar bugün dünyanın geri kalan kısmının davranış biçimlerini takip etmektedir.
- İnsanî arzular neyin ihtiyaç neyin istek olduğuna karar vermek için dikkatli bir şekilde incelenmelidir.

Endüstri devrimi Avrupa'da büyük değişikliklere yol açtı. Bunların çoğu dünyanın geri kalan kısmına ihraç edilmiştir. Teknoloji ve onun uygulaması tarafından ortaya çıkarılan olumlu değişikliklere ilaveten onunla birlikte gelen materyalizm insanların hayata karşı tutumlarına olumsuz etki etmiştir. Maddî arzuların azamî tatmini, insanın varlığını ve bütün gezegeni mükemmelleştirmenin bir aracı olmaktan ziyade hayatın amacı haline geldi. Bu yaklaşım ticarî ürünlerin pazarlanmasında kullanılan "tatmininiz garanti edilmiştir" damgasında ifadesini bulmaktadır.

Azamî tatmin yeni insan kültürünün bir parçası haline gelmiştir ki bu insan ihtirasına cevaben kartopu gibi büyüyen arz talep üzerine kurulmuştur. Bu o kadar caziptir ki, Kuzey'in ulaşmak istediği nihai gaye haline gelmiştir ve Güney de onu taklit etmektedir. Ancak çevre

kirliliği ve azamî tatmin düşüncesini üreten aynı Kuzey çevrenin en kararlı savunucularını ortaya çıkaran bir öz eleştiri de üretmiştir.

Birçok dinî gelenekte çevre kavramı uykudaydı. Çevrenin problemlerine Batı'nın odaklanması geleneksel çevre miraslarının araştırılması ve onlara ulaşılması konusunda yeni bir ilgiyi tetikleyen bir faktör oldu. Son yıllarda çevrenin daha iyi anlaşılmasının yayılmasıyla dünya düşünürleri tatmin ile beşerî özgürleşme arasında bir ayrım yapmaya çağırıyorlar.⁴⁰ Bu akım "*daha fazla daima daha iyi değildir*" düşüncesiyle örtüşmektedir.

Hız. Muhammed'e (s.a.v.) bir keresinde servetin kötülüğe götürüp götürmeyeceği sorulmuştu. Onun cevabı şöyleydi: "Bu servet iyi midir? Eğer o iyiyse bu takdirde o sadece iyiye götürür. " O daha fazla servetin her zaman iyi olmayacağını ifade etmiştir ve bunu açıklamak için devamlı yiyen ve aşırı yemekten ölen bir hayvan örneği vermiştir. Bu hayvan önce ihtiyacı kadar yiyen sonra onu hazmederek yeniden yemeye başlayan geniş getiren hayvanlardan farklıdır. İnsanlık ihtiyacı kadar tüketirse gelişir ve mutlu olarak yaşar. Ancak eğer daha fazla daha iyidir ilkesine göre yaşarsa asla tatmin olmayan hayvan gibi ihtirasından boğazı tıkanacaktır.⁴¹

Azamî tatmin ilkesini İslâm reddeder. İslâm kişinin sahip olduğuyla tatmin olmasının sonsuz hazine olduğunu öğretir. Rivayete göre Hız. Peygamber beşerî arzuları şöyle tavsif etmiştir: "Eğer Ademoğlunun altın dolu iki vadisi olsa üçüncüsünü ister; Ademoğlunun gözünü topraktan başka bir şey doldurmaz."⁴²

Bugün Müslümanlar dünyanın geri kalan kısmıyla aynı davranış biçimlerini takip etmektedir hatta bu onlara göre senenin en ruhani dönemlerinde bile böyledir. Son zamanlardaki araştırmalar hac zamanındaki tüketimin diğer zamanlardakinden, nüfus artışı hesaba katılsa bile daha fazla olduğunu göstermektedir.⁴³ İnsanların materyalizme karşı disiplin geliştirmelerine yönelik olan Ramazan ayının büyük ölçüde lüks yemekler sezonu haline dönüştürüldüğü gözlemlenir. Materyalizmin güçlü dalgasının oruç dönemlerinde bazı maddî uygulamalardan

⁴⁰ Bahro, 10; 95

⁴¹ Müslim tarafından Ebu Said el-Hudri kanalıyla rivayet edilmiştir. Münziri, *Muhtasar*, 1, 153.

⁴² Müslim tarafından Ebu Musa el-Eşari kanalıyla rivayet edilmiştir. Münziri, *Muhtasar* 1, 152.

⁴³ Abdali, 291- 295.

uzak durmaları emredilen Müslümanlar da dâhil olmak üzere bütün dünyaya hakim olmuş görülmektedir.

Maddi arzuların sınırı yoktur fakat ruhî ihtiyaçlara ne demelidir? Onlar da mı sonsuzdur? Genellikle maneviyata hacim ilkesi uygulanmaktadır. Buna rağmen "ruhî" olan şeyler sayıyla ifade edilemez. Bütün beşerî ve ruhî davranışların bedenî boyutu vardır ve bu ikisi arasındaki denge sayesinde insanlar uygun bir şekilde işlev görebilir. İslâm'da bu meselede çizgi çok açık bir şekilde çizilmiştir. İbadet sadece ritüel uygulama ile ifade edilmemiştir fakat bu ibadet uygulamaları ile gündelik hayat arasındaki ilişkiyi keşfetmekle olur. Müslümanlar Allah'a ibadet ettiklerini ilan ettikleri zaman bu sadece Allah'a beş vakit secde etmek anlamına gelmez fakat aynı zamanda onları İlahî emirlere itaate hazırlamışlardır. Kur'ân'da önemli bir ifadeye göre iyi hareketler sadece iyiliğe götürür: "İyiliğin mükafaatı iyilikten başka bir şey midir?"⁴⁴

Bu fikir çevrenin farklı boyutlarının korunması gibi bir konuyu düşündüğümüz zaman faydalıdır, ancak aynı zamanda bir soruyu beraberinde getirir: Eğer bu elementler hem manevî hem de maddî değere sahipse, hangi değer önceliklidir? Eğer bir ağaç Allah'ı zikrediyorsa, benzer hizmeti yapan pek çok ağaç varken bir otoyolun yapımı için kesilebilir mi? Bu soruyu cevaplarırken başka bir soruyla karşılaşılır: İnsanlar, insan anlayışının ötesinde sebeplerden dolayı Allah'ın bütün mahlukatının O'nu zikrettiğini hatırd tutarak böyle bir zikrin değerini ölçebilirler mi?⁴⁵

Yukarıda tarif edilen İlahî tercihe teslim olmayla ilgili İslâmî teori bu sorgulamada akılda tutulmalıdır. Bu teze göre, insanlar böyle bir zikrin değerini bilemezler ve onları derecelendirecek olan da sadece Allah'tır.

Burada konuyla alakalı olacak bir başka nokta da şudur: *İnsani arzular neyin ihtiyaç neyin istek olduğuna karar vermek için dikkatli bir şekilde incelenmelidir.* Meselâ, büyük çevresel maliyetle dünyanın bir başka yerinden ithal etmek suretiyle mevsim dışı meyveler yemek ihtiyaç mıdır? Böyle bir ticarete üç kayıp vardır. Satın alma güçlerini daha avantajlı bir şekilde kullanabilecek olan nihâî tüketicinin kaybı, bölgesel tüketim için mahsul üretemeyen üreticinin kaybı ve malları nak-

⁴⁴ Nisâ, 4/60.

⁴⁵ İsrâ, 17/44.

letmede ve korumada kullanılan genelde yenilenemeyen kaynakların yok edilmesi.

Bence, çevreyi korumak için ahlâkî değerlere maddî değerlerden daha öncelik veren böyle İslâmî sebeplere bağlanarak çevreyi yok eden maddî tüketiciliği reddetmek ve onu çevreye İslâmî saygıyla değiştirmek için İslâm kültürünün himayesini dileyebiliriz. Bu da bütün tüketim ürünlerinin paketlerini sadece ekonomik değerine göre değil, İslâmî çevresel değerine göre etiketlendirmekle yerine getirilebilir.

3. Çevrenin Korunması İçin İslâmî Etik Sebepler

Yapı:

- Allah'ın mahlukatının mukaddesliği, *Hürmet*.
- İyi, *hayr* ve kötü, *şer* hakkındaki İslâmî düşünce.
- İslâm'da bütün insan ilişkileri adalet, *adl* kavramı üzerine kurulmalıdır.
- Hasarı onarma kavramı, *Islah*.
- Allah'ın huzurunda olduğunu hissetme ilkesi, *takva*.

İslâm'da birkaç sebepten dolayı insanların çevreyi koruması beklenir.⁴⁶

Allah'ın mahlukatının mukaddesliği, hürmet, İslâm teolojisinin çevreye sağladığı önemli bir boyuttur. *Hürmet* kavramı, İslâm ahlâkının farklı mahlukata bahsettiği sevgi, saygı ve korunma sanılarını da içine alacak şekilde farklılık arzeden bir biçimde gelişti. İzzi Dien'e göre 'Hayvanların ve suyun bizim bunları kullanımımızı düzenleyen bir hürmeti vardır. Ağaçların dahi hürmeti vardır ve herhangi bir sınır ve kısıtlama olmaksızın herşeyin. *Harim* kavramı, su ve suyun vasıtaları gibi bütün kaynakları örtecek şekilde genişçe yayılmıştır. Kuyunun da nehrin de harimi vardır ki, bu da hiç kimsenin ihlal etmemesi gereken alandır.

İslâm böceklere bile saygı gösterilmesi gerektiğini öğretir. İbn Kudame⁴⁷ şöyle demiştir, 'savaş esnasında ... arılar dağıtılmamalı ve yakılmamalıdır.' Hz. Muhammed (s.a.v.) de arıların ve yakalanan yük hayvanlarının öldürülmesine izin vermemesinin bunu ispat etmesin-

⁴⁶ İzzi Dien, *The Enviromental Dimensions of Islam*, 90.

⁴⁷ Bir ortaçağ hukukçusu (ö. 620/1223)

den dolayı, alimler bu konu üzerinde görüş birliğine varmışlardır. Böyle yapmak hayat düzeninin fesadının bir şeklidir ve Allah genel olarak fesadı yasaklamıştır:

'O, (dönüp gidince veya) iş başına geçince, (Allah'ın emrine karşı gelmek ve hevasına uymakla) ülkede fesat çıkarmaya, harsı, (ekonomiyi, kültürü) ve nesli mahvetmeye çalışır. Allah ise fesa-dı/bozgunculuğu sevmez.'⁴⁸

Kur'ân'ın 30. suresinin 41. âyetini müzakere ederken İbn Kayyim el-Cevziyye ilginç bir ortaçağ ifadesiyle yeryüzündeki bütün çevre fesadının insan hatası olduğunu teyit etmiştir.⁴⁹

Bütün yaratıklar için *hiürmet* kavramını daha da ileri derece de ispat için İzzî Dien, İbn Kudame'den şöyle nakleder:

'(Savaş esnasında) düşmanı tahrik etmek için canlı varlıklar olan hayvanlar öldürülmemelidir. Bu bakımdan canlarını almanın yasaklandığı düşmanın kadınları ve çocukları gibidirler. Ancak, helal bir yiyecek olduğu için kovanlardan bal almaya izin verilmiştir...'⁵⁰

Aynı zamanda Ebu Bekir'in (r.a.)⁵¹ ordusunun kumandanı Üsâme'ye savaş ahlâkıyla ilgili tenbihlerinin konu edildiği olayı da nakletmiştir:

'Çocukları, kadınları ve yaşlıları öldürme. Yerleşim yerlerini yıkmama. Meyve ağaçlarına zarar verme. Yiyecek olarak ihtiyaç duymadığın müddetçe akılsız ve masum hayvanları öldürme, hurma ağaçlarını yakma ve düşmanından kaçma.'⁵²

Hayvanların değeri konusunda İbn Kudame bizi şu şekilde bilgilendirir:

⁴⁸ Bakara, 2/205.

⁴⁹ Şöyle der:

نزل هذه الآية على أحوال العالم، وطابق بين الواقع وبينها، وأنت ترى كيف تحدث الآفات والعلل كل وقت في الثمار والزرع والحيوان، وكيف يحدث من تلك الآفات آفات آخر متلازمة، بعضها أخذ برقاب بعض، وكلما أحدث الناس ظلماً وفجوراً، أحدث لهم ربهم تبارك وتعالى من الآفات والعلل في أغذيتهم وفواكههم، وأهويتهم ومياهم، وأبدانهم وخلقتهم، وصورهم وأشكالهم وأخلاقهم من النقص والآفات، ما هو موجب أعمالهم وظلمهم وفجورهم. ولقد كانت الحبوب من الحنطة وغيرها أكثر مما هي اليوم، كما كانت البركة فيها أعظم.... (İbn Kayyim, Zâd al-Mâad; 4:362-6)

⁵⁰ İzzî Dien, The Enviromental Dimensions of İslâm 90; İbn Kudame, *Muğni* 10, 498.

⁵¹ Hz. Peygamber'in (sav) yakın sababesi ve ilk halife, 634-753.

⁵² İbn Kudame, *Muğni* 10, 498-9.

'Rasulullah (s.a.v.) kendi saygınlığından, *hürmetinden* dolayı aynen kadın ve çocuklar gibi bütün hayvanların da tutsaklıkla (aç ve susuz bırakarak) ölümüne sebep olunmasını yasaklamıştır.'⁵³

İslâm'da çevrenin korunmasına dair bir başka aksiyomatik sebep de iyi, *hayr* ve kötü, *şer* hakkındaki İslâmî düşünceden çıkarılır. İnsanlar Allah tarafından iyi ve kötü işler yapmaya yatkın olan bir ruhla yaratıldılar. Kur'ân, insanın ruhunu yaratanın Allah olduğunu ve ona iyiliği de kötülüğü de ilham ettiğini, iyilik yaparak ruhlarını temizleyenlerin başarılı, kötülük yapanların ise başarısız olacağını bildirir.⁵⁴

İmam Gazzâlî Kur'ân'a dayanarak insan nefislerini farklı gruplara ayırmak suretiyle bu konuyu ayrıntısıyla açıklamıştır:

Tatmin olmuş nefis, *nefs-i mutmainne*, sakin ve dengelidir çünkü o insani arzuları ve kötülüğü reddeder:

'Ey (Allah'ın rızasıyla) huzura eren nefis!'⁵⁵

Bu tür nefis aynı zamanda ayıplayıcı nefis, *nefs-i levvame* olarak da bilinir çünkü Allah'a ibadeti (İslâm'da uygun şekilde gerçekleştirilen hayatın bütün fiillerini içerir) ihmâl eden insanları ayıplar.⁵⁶

İnsan nefsi kötülüğe meylettğinde ve kişiyi kötü amel işlemeye cesaretlendirdiğinde buna *nefs-i enmare bis-sui* denir:

'Ben, nefsimi temize çıkarmak istemem. Çünkü Rabbimin esirgemesi olmadıkça, nefis her daim kötülüğü emreder. Şüphesiz Rabbim çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.'⁵⁷

Güzel ahlâkın anlamını açıklarken Gazzâlî bir hadisi nakleder: Bir adam geldi ve sordu, 'Ey Allah'ın elçisi din nedir?' Rasulü Allah (s.a.v.) cevap verdi: 'Güzel ahlâktır.'⁵⁸ İyilik, *hayr*, İslâm ahlâkının temelidir. Kur'ân iki dünya hayatında da mutluluğun ön şartları olarak 'iyilik yapmayı' ve namazı emreder:

'Ey iman edenler! Rûku edin, secde edin, Rabbinize kulluk edin ve hayır işleyin ki umduğunuza erişesiniz.'⁵⁹

Bana göre, Müslümanlar çevreyi korumanın kendisinin güzel bir amel olduğunu anladıkları zaman çevreyi koruyacaklardır.

⁵³ İbn Kudame, *Muğni* 10, 499.

⁵⁴ Şms, 91/7-10.

⁵⁵ Fecr, 89/27.

⁵⁶ Gazali, *İhya* 3,4. Ayrıca bkz. Kur'an, 75/ 2.

⁵⁷ Yûsuf, 12/53.

⁵⁸ Gazali, *İhya* 3, 50.

⁵⁹ Hacc, 22/77.

Çevreyi ve doğal dünyanın yaratıklarını korumak için bir başka sebep de İslâm'da bütün insan ilişkileri maddî veya ekonomik kazanç üzerine değil adalet, *adl*, ve nezaket (ihsan) kavramı üzerine kurulmalıdır yaklaşımıdır. Kur'ân bu kavramı birçok âyette güçlü bir şekilde vurgular:

'Yaratıklarımız içinde (öyle) bir ümmet vardır ki, hak ile rehberlik ederler ve onunla adaleti sağlarlar.'⁶⁰

Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

'Allah herşeyde iyi davranmayı emretti. O halde bir şeyi öldürdüğünüzde onu incitmeden öldürün. Hayvan kestiğinizde onu incitmeden kesin. Bıçağınızı iyi bileyin. Kestiğiniz hayvanın canını incitmeyin.'⁶¹

Burada reddedilmesi zor bir iddia vardır: Bu görevi yapacak başka bir yaratık olmadığından Müslümanlar çevreyi ve kaçınılmaz olarak ona bağımlı olan bütün yaratıkları korumalıdır. *İnsan Allah'ın kendisine yeryüzünü imar rolünü emanet ettiği tek canlıdır*. Bu emanet İslâm tarafından ağır bir yük ve önemli bir sorumluluk olarak görülür. Bu sorumluluk o kadar büyüktür ki Allah tarafından kendilerine sunulduğunda diğer bütün yaratıklar onu taşımaktan titrediler.⁶² Çevrenin korunmasına dair İslâmî bakış açısının özü İlahî ahlâk düzenini ayakta tutmaya gerçekten kararlı olanların bu fonksiyonu yerine getirebileceğidir. Sorumluluk almaksızın güç iddia edenler Allah tarafından kendilerine yüklenen görevi inkâr ederler ve bu nedenle de çevrenin idaresinde yerleri yoktur. Çevreyi korumanın ve idare etmenin en etkili araçlarından biri de insanlar arasında şuuru arttırmaktır. Bu makalenin sonunda teklif edilecek olan bütün tüketim maddelerinin İslâmî etiğe uygun olarak etiketlendirmesi böyle bir şuurlandırmanın aktif bir şeklidir.

İslâmî etikte *hasarı onarma kavramı*, yani *ıslah*, İslâm ahlâkında çevrenin korunmasıyla alakalı felsefi temellerin anlaşılmasında önemli bir rol oynar. Kur'ân'a göre yeryüzünde fesat çıkaranlar günahkârlardır. Halbuki gerçek müminler onu imar ve ıslah ederler.

⁶⁰ A'râf, 7/181.

⁶¹ Şeddad b. Evs tarafından rivayet edildi ve Müslim tarafından nakledildi. Münziri, *Muhtasar*, 98.

⁶² Ahzâb, 33/72.

"Ve ölçüsüzce davrananların emrine itaat etmeyin. Ki onlar, yeryüzünde bozgunculuk çıkarıyor ve dirlik-düzenlik kurmuyorlar (ıslah etmiyorlar)".⁶³

İslah, Allah'ın mahlukatının dokunulmazlığı (hurmet) gibi başlangıçta anlaşıldığından daha geniş bir alanı kuşatacak şekilde genişletilmiştir. Bütün mahlukatın hayat kalitesini ve tabiatın kutsallığını artırmak için gerekli tüm araçlar, iyiliği emretmek ve kötülüğü nehyetmek ile birlikte insanın mesuliyeti içine girer. İslahın ve tezkiyenin nesnesi sadece insan nefsiyle sınırlı değildir fakat aynı zamanda kadınlara, zayıflara, mağdurlara yardım etmek ile bütün yaratıkları ve çevreyi korumak gibi fizikî ıslah davranışlarını da kapsar. *Salah*⁶⁴ düşüncesiyle Allah'ı hatırlamak yani takva ilkesi yakından ilişkilidir. Allah'ı hatırlayanlar çok dikkatli ve edepli davranırlar, kimseye zarar vermezler, yeryüzünde yürürken bile tevazu ile yürürler: "Rahman'ın gerçek kulları onlardır ki yeryüzünde tevazu ile yürürler ve cahiller onlara hitap ettiğinde "selam!" derler."⁶⁵

4. Çevrenin Unsurları (İnsan, Hayvan, Yeryüzü, Hava, Su)

Yapı:

- Örnek olarak sadece su tartışılmıştır.
- Bir temizlik aracı olarak, *tahir*.
- Pisliğin türleri, *necaset*.
- İslâm kendisinin temizliğe verdiği değeri gerçek temizlik temeline oturtur.
- Ekonomik ölçüt, günümüzde çevre tahribatını ölçmek için en sık önerilen temeldir.

Su, Kur'an'a göre bir temizlik aracıdır (tahir); namaza ve birçok dinî faaliyete hazırlıkta (abdest) kullanılır.⁶⁶ İslâm'da su mukaddes değildir fakat sözü geçen işler yapılırken suyun israf edilmemesi önemlidir. Suya böylece sembolik bir değer verildiği gibi hayat çemberini başlatan unsur olarak da kabul edilmiştir. Yaratılışın başlangıcında su genleri taşımaktadır; gökten inen ve yere hayat veren sudur; insan

⁶³ Şuarâ, 26/151-2.

⁶⁴ İslah düzeltici ve iyiliği emredici davranış anlamına gelirken *salah* bizzat iyi olmak anlamına gelir.

⁶⁵ Furkân, 25/63.

⁶⁶ Abdestsiz olarak Kur'an okunmamalı ve Kabe tavaf edilmemelidir.

vücudunu bedenî ve ruhî pislikten temizlemek için kullanılan şey de sudur. Her iki pisliğin de aynı hayat unsuruyla temizlenmesi, bedenî ve manevî kirlenmenin özünde benzer olduğuna dair İslâm doktrinini teyit etmektedir. Eğer kirlenmeden, tabîî hallerinde devam ediyorlarsa yağmur, dolu, kar, kaynak, kuyu, deniz ve büyük nehirlerin suları temiz ve abdeste ve içmeye uygun kabul edilmiştir.⁶⁷

Suyla manen temizlenme düşüncesi bütün İslâm kültürüne sirayet etmiştir. Bir kişi İslâm'ı kabul edince ister kadın ister erkek olsun bütün vücudunu temiz suyla yıkaması gerekir. Bir müslüman kendisini ibadete hazırlamak istediği zaman suya ihtiyaç duyulur. Yukarıda zikredilen su türleri temizlenmenin vasıtaları olarak kabul edilmiştir çünkü onlar normalde temizdir. Ancak eğer bu sular açık bir şekilde kirlenmişse temizleme özelliğini kaybederler ve uygun su temininin kesintiye uğraması toplumun dinî ibadetlerine ve içme suyuna zarar verir.

5. Beş Kategori ve İslâm Çevre Ahlâkının Etiketlemesi

Yapı:

- İslâm hukukundaki "iradeye dayalı" kanuni emirlerin beş kategorisi
- İslâm hukukunda kategoriler daima açık seçik olmayabilir çünkü zaman ve mekânın şartları değişir.
- Bu kategorilere nesnelere nasıl yerleştirilecektir?

İslâm hukukunda iradeye dayalı hukukî emirlerin beş kategorisi vardır. Bu kategoriler bir davranışı serbest bırakma, yasaklama veya yapıp yapmamayı tercihe bırakma arasında gider gelir. Bu araştırmada tüketim mallarının paketleri üzerinde İslâm çevre hukukî ahlâkına göre paketin içeriğinin değerini özetleyen bir harf taşıması önerilmektedir. Aşağıdaki beş kategori İslâm çevre ahlâkının etiketlemesini tesis etmede bir rehber olarak kullanılabilir.

Vacib	=	V
Mendub	=	M
Mübah	=	Mb
Mekruh	=	Mk
Haram	=	H

⁶⁷ Hughes, 665.

Helal ve haramın tabiatında farklı bir özellik bulunduğu gözlenmekle beraber mübahın daha farklı bir tabiatı vardır çünkü mübah bir sebepten dolayı ortaya çıkmış olan bir emri temsil eder ve kolaylıkla haram veya helal taraflarından birine kayabilir. Merkezde olan diğer emirler mendup ve mekruhtur ki bunlar birbiriyle yakından alakalıdır. Uygulamada bunların durumu şartlara ve kamu menfaatine veya maslahata göre değişir. Bu bir fiili ve onun konumunu bir kategoriden başka bir kategoriye değiştirebilir. Gıda tüketimi bunun için bir örnektir: Yemek ve içmek serbesttir, genel olarak helaldir ve eğer bunlara ihtiyaç duyulursa mendup olurlar. Fakat ikisinden birisini aşırı yapmak onu mekruha çevirir.

Aynı ilke serbest olan eğlence faaliyetleri için de geçerlidir ancak bunlarla oyalanmak hayatın önemli boyutlarını kaybetmeye götürdüğü takdirde yasak hale gelirler. Bu kategorilerin bölümlenmesi fiille orantılı olarak İlahî ceza veya ödül haketmeye sebep olarak insan davranışlarını gören İslâm ahlâk doktrininden açık bir şekilde etkilenmiştir. Bu terimler Müslümanların davranışları için birer eğitim vasıtası olarak veya sadece bir davranışın hukukiliğini belirleyen şartlar ve sebeplerin tanımlayıcısı olarak kullanılmaktadır.

Pratik-hukukî uygulama maksadıyla temeldeki bu üçlü ayrım daha ayrıntılı bir şekilde bölünerek beş seviyeye veya tanımlamaya ayrılmıştır. Çevreci etiketleme kararı bu kategorilerden birini benimseyebilir fakat bu İslâm hukukunda çok açık olmayabilir çünkü zaman ve mekânın şartları farklı olabilir. Fakat birçok nesnenin kullanımı belirlendikten sonra hükmü aşikâr hale gelir. Su buna güzel bir örnektir: Eğer su sağlığa uygun ve temiz bir şekilde şişelenmişse Mübah olarak etiketlenmelidir. Doğada çözünebilirlik özelliği taşımayan plastik masa örtüleri başka bir örnektir. Bunlar yüzlerce yıl çevrede bozulmadan kalır ve üretilirken cfc gazı çıkararak çevreye büyük zarar verir. Bunlar İslâmî çevreci etiketleme yaklaşımına göre verdikleri zararın kontrol edilip edilemediğine bağlı olarak mekruh veya haram olarak tasnif edilebilir. Birçok Avrupalı dükkanın günümüzde yavaş yavaş plastik poşetleri bırakıp onların yerine çevre dostu yeniden kullanılabilen çantaları benimsemesinin ana sebeplerinden biri de budur.

1- *Vacib mükellefiyet veya sorumluluk bildiren bir davranış anlamına gelen Arapça bir kökten gelir.* Bu terim metinlerde sıklıkla emir şeklinde ortaya çıkar "namazı kıl ve şerri def et" örneğinde olduğu gibi belli bir davranışın yapılmasını emreder. Bunun olumlu şekli de Allah emre-

der ifadesindeki gibi kullanılmıştır. Meselâ, “şüphesiz Allah adalet ve ihsanı emreder...akıl edesiniz diye o size nasihat vermektedir.” Bazı yerlerde “yazılmıştır” ifadesi kullanılmıştır, meselâ, “oruç tutmak sizin üzerinize yazılmıştır.” Benzer şekilde hadiste buyrulmuştur ki “Allah herşeye iyiliği yazmıştır [bir hayvanı yemek için] öldürürken güzel öldürün. Bıçağınızı keskinleştirerek güzel kesin. Hayvanınız rahat etsin.”

2- *Mendup ikinci kategoridir ve tercih edilen şeyleri bildirir.* Teknik olarak bu terim kanun koyucu tarafından istenilen fakat zorunlu olmayan davranış anlamına gelir. Amidi mendubu ilginç bir şekilde tarif eder: “O öyle bir davranıştır ki yapılması yapılmamasına tercih edilir. Mendubu yapan kişi methe layık olur ancak yapmayanlar hiçbir azarlama veya cezaya müstehak olmazlar. Normal olarak mendup zorunlu olmayan bir davranış şekli olarak görünür: Kur’âni bir örnek, “onu yaz” şeklindeki emirle borca gönderme yapmaktadır. Bu şu ifadelere yer veren başka bir âyet tarafından takip edilmektedir: “Eğer içinizden birisi bir akitle diğerine bir şey verirse –kedine güvenen kişi mal sahibinin sözünü yerine getirsin. O Allah’tan korksun.”

Bu göstermektedir ki, başlangıçtaki emir kastedildiği gibi zorunluluk ifade etmemektedir fakat talebin yerine getirilmesi daha faziletli olacaktır. Mendub da bir fiilin faziletli tabiatını ifade eden açık seçik bir şekilde bulunur, özellikle Hz. Peygamber’in aşağıdaki ifadesinde görüldüğü gibi gönüllü ibadet ve uygulamalara gönderme yapmak için kullanılır: “Allah’ın evine gelen ve boş söz ve davranışta bulunmayan bir kimse evine yeni doğmuş gibi dönecektir.” Burada boş şeyler yasaklanmamıştır fakat böylesi boş söz ve fiillerden kaçınan bir kişiye yeniden günahsızlık ve temizlik bahşedilmiştir. Böyle emirlere tercih edilen, gönüllü veya sadece sünnet gibi birçok unvan verilmiştir. Sık sık Hz. Peygamberi’nin sünnetine yakınlık dercesine bağlı olarak farklı kategorilere düşer. Eğer Hz. Peygamber faziletli bir davranışı düzenli olarak yapmış veya yapılmasını tavsiye etmişse buna *müekked sünnet* ismi verilir. Fakat bir davranış düzenli olarak yapılmamışsa, nafil oruç veya Ramazan’da umre örneğinde olduğu gibi o zaman *gayr-i müekked sünnet* olarak isimlendirilir.

3- *Üçüncü kategori, serbest manasına gelen mübah kategorisidir.* İnsanlar bu davranışları yapıp yapmama konusunda seçme hakkına sahiptir. İnsanın varlığıyla alakalı nesne ve davranışların büyük çoğunluğu

bu kategoriye girer. Çünkü genel kurala göre herşey eğer onu yasaklayan bir nas yoksa mübahtır.

4- *Dördüncü kategori istenmeyen davranışlar anlamına gelen mekruhtur* ki yasakların küçük bir grubunu temsil eder. Vacibin küçük bir şekli olan mendubdan çok farklı değildir. Mekruh Şari'in mükellefin kaçınmasını emrettiği davranış ve nesneyi ifadeyi eder. Bununla beraber eğer bu talep yerine getirilmezse sonuçta hiçbir ceza yoktur ancak talebi yerine getirmek ödül kazanmaya vesile olur. Topluluk içine katılmak veya camiye gitmek niyetinde olan birisinin sarımsak yemesi mekruha örnektir. Sarımsak yemek bizatihi yasak değildir ancak yukarıda sözü edilen durumda nahoş bir davranıştır.

5- *Son kategori olan haram*, ilk kategorinin zıddını temsil eder ve faiz gibi yasak olan herşeyi içerir. Bu tür bir emrin normal olarak ifade edildiği format değişebilir. Bazı doğrudan yasaklamalar (nehy-i sarih), delillerde mevcuttur ancak yasak bir davranışı işleme ihtimali olan bir kişiye karşı azarlama şekli de mevcuttur. Bazı bölümler "yapma" şeklindeyken diğer bölümler suçluya "yapmaktan uzak dur" diye emreder. Bazen emir "yapmama" şeklinde ortaya çıkar ve emri çiğneyenlerin cezası özel olarak ifade edilir. Bu son duruma zina eden kişi örneği verilebilir. İslâm hukuku kitapları sıklıkla doğrudan yasaklanan şeyleri ele alır, meselâ, Allah'a şirk koşmak, hırsızlık veya yukarıda sayılan yasaklarla irtibatından dolayı yasak olan şeyler: Cuma ezanından önce alışveriş yapmak örneğinde olduğu gibi ki bu aslında namaz vaktine denk geldiği için yasaklanmıştır. Âmidi bu kategoriyi *memnu'* olarak isimlendirmeyi tercih eder ki bu ona göre haram kelimesiyle eş anlamıdır. Bununla beraber, *memnu'* kavramının kullanılması bu noktada bizatihi "kötü" olan nesne ve davranışlar ile bizatihi kötü olmadığı halde hukuk tarafından yasaklanan şeyler arasındaki farkı tesbit için faydalıdır.

Nesneler Bu Beş Kategoriye Nasıl Yerleştirilecektir?

Nesnelerin bu kategorilerden birine yerleştirilmesi zor olabilir ve heyetler ve uzman bilginler vasıtasıyla sorumlu, yetenekli otoriteler tarafından yerine getirilmesi gereken büyük çapta değerlendirme çabaları gerektirir. Ancak biz başlangıç noktası olarak birşeyin haram, helal veya bu ikisi arasında olup olmadığına karar verirken göz önünde bulundurulması gereken bazı hususları önerebiliriz.

a. Birşeyin çevreye doğrudan verdiği zarar bazı türlerin soyunu tehlikeye sokmuştur veya cfc gazının endüstride kullanılması ya da madencilik ve inşaat esnasında kirli suların dolaylı olarak zarar vermesi.

b. Birşeyden istikbalde bir zarar beklenmektedir meselâ, plastik kullanmanın tehlikesi.

c. Nükleer malzemelerin potansiyel zararı.

d. Zararın türü ve miktarı.

e. Faydaların tabiatın beş unsuruna indirgenmesi: su, hayvanlar, dünya, hava ve insanlar. Eğer cevap evet ise o takdirde faydaların ne olduğunu ve buna kimin karar verdiğini bilmemiz gerekir. Bence, bu hususlar çevre ahlâkı meselelerinin ve sorularının örnekleridir. Bunlar şu ana kadar hiçbir sağlam temeli olmayan sorulardır çünkü çevre açık bir ahlâkî değere sahip olacak şekilde sayısallaştırılmamıştır. Tabiatın korunmasının İslâm'ın hayata ve onun devamına verdiği ahlâkî önemde temellendirilmesi⁶⁸ sayesinde müslümanlar arasında çevrenin korunması hem ahlâkî meşruiyet hem de onun uygulamada geçerliliği açısından anlamlı olacaktır.

Önerimize uygulamadan bir örnek vermek gerekirse tahir ve necis kavramlarına başvurabiliriz.⁶⁹ Müslüman alimlerle daima her tür necasetin toplumun su kaynağını kirletebilecek şekilde atılmamasını açıkça

⁶⁸ İslâm'a göre çevre değerini Allah'tan alır. Buna karşılık konvensiyonel çevrecilere göre çevrenin değeri insanlar tarafından faydacılık, estetik sebepler veya hiçbir sebebe dayanmaksızın farklı düşüncelerden dolayı insanlar tarafından çevreye karşı duyulan ahlâkî bir ilgidir. Müslümanlar ilahî bir otorite olmaksızın çevrenin değerini meşruştırmaya çalışmanın köpeğin kendi kuyruğunu yakalamaya çalışmaya başlamasına benzediğine inanırlar ve materyalizmin içine düştüğü çıkmaza girdiğini savunurlar. Tabiatın sadece insanlara sağladığı faydadan dolayı bir değere sahip olduğunu idaa etmek anlamsızdır. Tabiatın benzersiz olduğu için muhafaza edilmeyi hak ettiği idaa da öyledir çünkü bu akla şu soruları getirir: kimin için ve neden eşsiz? Tabiatın korunmasını meşruştırmaya yönelik her idaa üzerinde yükseleceği bir zemine ihtiyaç duyar. İslâm'da Allah'ın otoritesi insanlığa çevreyi idare etme ve tabiatı değiştirme gücü veren nihai otoritedir. Bu yetkilendirme sınırsız değildir. İnsan hayatının Allah tarafından yönetilen bir imtihan olduğu ilkesi tarafından kontrol edilir. İzzî Dien, *Environmental Dimension of Islam*.

⁶⁹ İslâm hukukunda necaset kavramı oldukça karmaşıktır ve genellikle ayrıntılı bir şekilde ele alınır. Ancak tartışmamızın öne çıkan hususları gerçek pislik (hakiki necaset) ve hükmi pislik (hükmi necaset) arasındaki farkın açıklanmasını gerekmektedir. Hakiki necaset dışkı, idrar ve kan gibi insanların normal şartlar altında tiksindikleri her türlü pisliği içerir. Hükmi necaset abdestsizlik ve gusulsüzlük gibi nasslar tarafından özel olarak belirtilmiş hususlardır. Zuhayli 1, 149-50

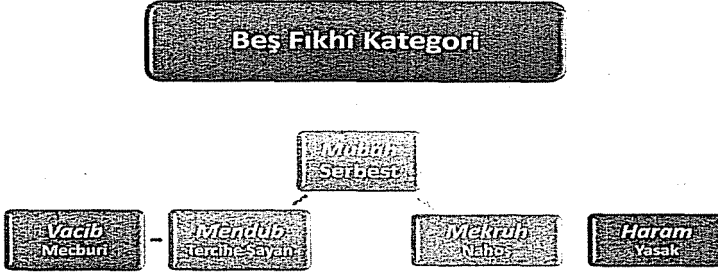
ifade etmişlerdir. Bundan da öte eğer kirlenme kazara meydana gelmişse temizlenmelidir.⁷⁰

Bence, İslâmî çevresel etiketleme maksadıyla fabrika ve diğer endüstri atıkları eğer yanlış bir şekilde boşaltılmışsa necaset-i hakikiyye olarak değerlendirilebilir. *Bu haram olarak etiketlenebilir.* Ancak bunlar kanalizasyon ve pis sular gibi doğrudan pis olanlar ve plastik, polystyrene ve asbestos da dâhil olmak üzere zehirli kirlilikler gibi ötelmiş kirliliklerdir. Dolayısıyla haram olan zehirli çöpler ya hiç üretilmemelidir ya da çevreyi kirletemeyecek şekilde kontrol altında tutulmalıdır. Eğer elbiseler doğrudan bir necasetle lekelenmişse *mekruh* diye etiketlenmelidir. Bunlar günlük hayat veya ibadet için giyilmeden önce mutlaka yıkanmalıdır.

Buna şu hususu da ilave edilebilir: İslâm kendisinin temizlik kavramını gerçek temizliktemeli üzerü kurduğu halde günümüzde çevreye verilen zararı tespit etmek için teklif edilen zemin çevrenin değerini insan menfaatleriyle doğrudan irtibatlandıran iktisadî ölçüttür. Eğer çevreye verilen zararı tespit için iktisadî ölçütü kullanırsak iktisat mı yoksa çevre mi önce gelir şeklinde bir kısır döngünün içine düşeriz. Sıklıkla bu değerler birbirinden oldukça farklıdır çünkü ekonomik değer ile çevresel değer arasında uçurum vardır. Beyaz yazı tahtasına yazı yazmak için kullanılan bir kalem satın alındığında maliyeti çok küçüktür fakat aynı kalemin çevreye maliyeti, eğer bu kalem üretilirken kullanılan ve tüketilen çevre unsurlarını suyu ve salgılanan zararlı gazları da hesaba katarsak oldukça yüksektir... İnsanlar söz konusu kalemin gerçek değerinin farkında olmadıkları için kalem yazmadığı zaman hemen çöpe atılır. "İşe yaramayan" bir kalemi çöpe atmak o kalemin doğaya atılması ve bundan doğabilecek zararlar gelecekte çevre tahribatına sebep olacaktır. Aynı durum karton kutular ve araba tekerlekleri gibi evimizin içindeki ve dışındaki çöpler için de geçerlidir.

Son olarak İslâmî çevrecilik uygulamada modern çevrecilikle benzerdir şeklinde bir ifadeyle sonuçlandırmak önemlidir. Ancak İslâmî çevrecilik modern çevrecilikten daha üstündür çünkü mensuplarının onu başarılı olacağına dair inancına sahiptir. Bundan dolayı İslâmî çevreci ahlâk bakış açısından etiketlemenin çevreyi koruma konusunda etkin bir yol olacağını iddia edebiliriz çünkü Müslümanları çevrenin değerinin onun Yaratıcısı olan Allah'tan geldiğine iman ederler.

⁷⁰ Şevkani 1, 35-80.

Özet

Bu makalenin amacı çevrenin korunmasıyla alakalı İslâmî ahlâkî arkaplana ışık tutmaktır. İslâm'ın çevrenin korunması fikriyle nasıl etkileştiğini ortaya çıkarmak maksadıyla Kur'ân, Sünnet ve İslâm hukuku ile ahlâkının diğer kaynaklarına müracaat edilmiştir. İslâm'da çevrenin anlamı tabiatın ve onun unsurlarının korunmasının inanç teorisi ve uygulaması içine yerleştirilmiş olmasıyla başlar. Makale, çevre ahlâkını araştırırken önemli bazı ilkeleri incelemektedir. İnsanlar çevrenin sahibi olmayan ancak "sorumlu, güvenilir yöneticileri" olarak görülmektedir. Başka bir ilke ise İslâm'a göre daha fazla daima daha güzel değildir ve çevrenin unsurları su, dünya, hayvanlar ve hava da dâhil olmak üzere Allah'a aittir ve bütün mahlukat tarafından paylaşılmalıdır. Bu makale müslümanlar arasında çevre bilincini yükseltmeye katkıda bulunmak maksadıyla tüketicilerin kullandığı ürünleri çevreci bir yaklaşımla helal ve haram olarak İslâmî açıdan etiketleme şeklinde pratik bir ahlâkî uygulamayı önermektedir. Bütün ürünleri İslâmî ve çevreci bir perspektiften değerlendirmekle bu ürünlerin paketine çevresel açıdan onların helal mi yoksa haram mı olduğunu gösteren bir harf eklenmesi teklif edilmektedir.

KAYNAKLAR:

Kur'ân-ı Kerim

Kitab-ı Mukaddes

Ibn Qayyim al-Jawziyya, Shams al-Din ; *Zad al-Maad fi Hady Khayr al-İbad.*

Ethics of environment and development (eds. J.R. Engel & J.G. Engel) (London - 1990)

Bahro, R; *Avoiding social and ecological disaster* (Bath - 1994)

Al- Mundhiri, Zakiyy al Din Abd al Azim; *Mukhtasar Sahih Muslim* (ed. M. Nasir al-Din al-AlBani) (Kuwait - 1979)

Al- Abdali, Abid ; *An investigation into the overall impact of the season of hajj on the economy of Makkah*, unpublished Ph.D. thesis supervised by the author (Lampeter - 1996)

Izzi Dien; *The environmental Dimentions of Islam*; Lutterworth Cambridge 2000

Ibn Qudama, Muwaffaq al Din; *a l -Mughni* (Beirut - 1984)

Al- Ghazali, Abu Hamid; *Ihya `ulum al-din* (Beirut - ND)

Hughes; J.P. *Dictionary of Islam* (London - 1885)

Al- Shawkari, Muhammad bin Ali; *Nayl al-Awtar* (Beirut - ND)

Al- Zuuhayli, Wahba *Al-fiqh al-Islami wa adillatuh* (Damascus - 1985)